

Професор Петро Климентійович Шкварніков (1906—2004)

6 липня 2004 р. на 98-му році пішов за вічну межу видатний український вчений, доктор біологічних наук, професор, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, член редколегії журналів «Цитология и генетика» та «Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів», один із фундаторів Інституту молекулярної біології і генетики НАН України Петро Климентійович Шкварніков.

П. К. Шкварніков народився 12 липня 1906 р. у місті Корсунь-Шевченківський на Київщині в сім'ї селянина. Після закінчення Маслівського інституту селекції і насінництва (Київська область) з 1927 року працював в Українському генетико-селекційному інституті (м. Одеса). Тут під керівництвом А. О. Сапегіна провів свої перші дослідження з експериментального мутагенезу, вивчав вплив опромінення вегетативних частин рослини на виникнення мутацій у картоплі. Саме з цих дослідів і розпочався плідний науковий шлях П. К. Шкварнікова як видатного фахівця і неперевершеного дослідника в галузі експериментального мутагенезу у рослин.

З 1930 р. П. К. Шкварніков продовжує дослідження в Біологічному інституті ім. К. А. Тимирязева у Москві, в лабораторії цитогенетики, яку очолював М. С. Навашин. Разом з Навашиним він встановив, що частота виникнення хромосомних перебудов і видимих мутацій істотно зростає при старінні насіння і особливо прискорюється при зміні зовнішніх умов — температури, вологості повітря, аерації.

У 1937 р. лабораторію цитогенетики, де пра-

цював тоді Петро Климентійович, було переведено до Інституту генетики АН СРСР, який очолював М. І. Вавилов. Продовжуючи дослідження мутаційної мінливості та впливу на неї різних чинників середовища, П. К. Шкварніков отримав практично цінні мутанти ярої та озимої пшениці, які мали вкорочене стебло та були ранньостиглими. У 1939 р. його призначено заступником директора інституту з наукових питань.

Під час Великої Вітчизняної війни П. К. Шкварніков служив у лавах Радянської Армії. Був двічі тяжко поранений. За відвагу і мужність у боях за Батьківщину нагороджений багатьма бойовими орденами і медалями.

У 1946—1948 рр. Петро Климентійович працював у Інституті цитології, гістології та ембріології АН СРСР, де вивчав вплив хімічних мутагенів на рослини. Результати цих досліджень підтвердили «дислокаційну» гіпотезу про роль транслокацій у зміні числа хромосом в еволюції, яку висунув М. С. Навашин. У 1948 р. після серпневої сесії ВАСГНІЛ класичну генетику було заборонено, а інститут розформовано. П. К. Шкварнікова було переведено до відділу ботаніки Кримської філії АН СРСР. Тут він вивчав проблему двоврожайної культури картоплі. Застосування літніх посадок картоплі виявилось ефективним засобом проти виродження цієї культури у південних районах нашої країни.

П. К. Шкварніков був одним із фундаторів створеного в 1958 р. Інституту цитології і генетики Сибірського відділення АН СРСР (м. Новосибірськ), обіймав посаду заступника директора з

наукової роботи. Працюючи в цьому інституті, Петро Климентійович відновив роботи з експериментального мутагенезу рослин, зокрема, ярої та озимої пшениці, ячменю, вівса, томатів, картоплі тощо.

З ініціативи В. П. Зосимовича в 1966 р. П. К. Шкварнікова було запрошено до Інституту ботаніки АН УРСР, де він очолив відділ експериментального мутагенезу. Петро Климентійович став одним із організаторів робіт з відновлення сучасної генетики в Україні як в установах Академії наук, так і у вищій школі.

У 1967 р. П. К. Шкварніков очолив новостворений Сектор генетики при АН УРСР, який у 1968 році було реорганізовано в Сектор молекулярної біології і генетики, а в 1973 р. — в Інститут молекулярної біології і генетики. У цьому інституті Петро Климентійович очолював відділ експериментального мутагенезу і до самого виходу на пенсію (у 1976—1981 рр.) працював консультантом. Ці роки були особливо напруженими та плідними у житті вченого. Було розроблено методи застосування експериментального мутагенезу в селекції само- та перехреснозапильних рослин, а також культур, що розмножуються вегетативно. Створено багатий вихідний матеріал цінних мутантних форм рослин, які використовували для виведення перших в Україні сортів і гібридів на мутаційній основі. Ці дослідження здобули широке міжнародне визнання. За розробку методів експериментального одержання та практичного використання індукованих мутацій у рослин П. К. Шкварніков був удостоєний у 1982 р. Державної премії УРСР.

Одночасно з роботою в установах АН УРСР П. К. Шкварніков у 1967—1970 рр. очолював відновлену кафедру генетики і селекції Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, був одним із фундаторів Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова та його першим президентом (1967—1976 рр.), організатором та відповідальним редактором журналу «Цитология и генетика» упродовж 10 років (1967—1976 рр.).

Багато уваги П. К. Шкварніков приділяв підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом підготували та захистили дисертації два доктори та 15 кандидатів наук. Серед його учнів — члени Національної академії наук України, професори, доценти.

За військові та наукові заслуги і активну громадську діяльність Петро Климентійович Шкварніков нагороджений шістьма орденами і 12 медалями. У 1990 р. Указом Президента СРСР його нагороджено орденом Леніна за вагомий особистий

внесок у збереження та розвиток генетики. Відмінник освіти України, мав Подяки Київського міського голови та Голосіївської райдержадміністрації м. Києва за багаторічну плідну наукову і педагогічну роботу.

Світла пам'ять про Петра Климентійовича Шкварнікова, який належав до багатостраждального покоління українських генетиків, — принципового вченого та талановитого організатора науки, борця, скромну, чуйну, глибоко порядну та інтелігентну людину назавжди збережеться у наших серцях.

Основні публікації про життєвий та творчий шлях професора П. К. Шкварнікова

1. Колесник Н. Н., Савченко Н. И. К 70-летию со дня рождения и 50-летию научной и педагогической деятельности П. К. Шкварникова // Цитология и генетика.—1976.—10, № 3.—С. 272—276.
2. Івченко В. Не зрадивши істини // Україна.—1988.—34.—С. 14—16.
3. Івченко В. Не підписав! // Наука і суспільство.—1988.—№ 6.—С. 16—21.
4. Івченко В. Останній із «Зубрів» (Люди і долі) // Газета «Голос України».—23 серпня 1991.—С. 10.
5. Савченко М. Г. До 85-річчя від дня народження і 65-річчя наукової та педагогічної діяльності П. К. Шкварнікова // Цитология и генетика.—1991.—25, № 3.—С. 69—70.
6. Івченко В. Не зрадив. Не зрікся. Стівозв'яз // Газета «Урядовий кур'єр».—5 травня 1994.—С. 8.
7. Шевцов И. А. К 90-летию со дня рождения П. К. Шкварникова // Цитология и генетика.—1996.—30, № 3.—С. 88—89.
8. Бердышев Г. Д. К 90-летию П. К. Шкварникова // Генетика.—1996.—32, № 9.—С. 1307—1308.
9. Щур Э. Свидетель эпохи (воспоминания) // Газета «День».—20 августа 1998.—С. 6.
10. Івченко В. Нескорений // Наук. світ.—1998.—№ 5.—С. 30—32.
11. Амурский Э. О Лысенко, Мишурине и Хрущеве // Газета «Вечерние Вести».—15 апреля 1999.—С. 5.
12. Голда Д. М. Вчений від плуга і коси (із покоління «Зубрів») // Україна.—1999.—№ 5.—С. 54.
13. Глазко В. І. Про кризу науки і кризу влади // Газета «Дзеркало тижня».—1999.—№ 40.
14. Черный И. В., Древич В. Ф., Глазко В. И., Захаров И. К. Шкварников Петр Климентьевич // Вестн. ВОГиС.—2000.—№ 12.—С. 2—9.
15. Шумный В. К., Захаров И. К. Век генетики, судьбы генетиков // Вестн. ВОГиС.—2000.—№ 12.
16. Шевцов И. А. П. К. Шкварникову — 95 лет // Цитология и генетика.—2001.—35, № 2.—С. 77.
17. Корчинський А. А. Шкварніков Петро Климентійович // Вчені генетики, селекціонери та рослинники. Кн. 7.—Київ: Аграрна наука, 2003.—С. 261—263.
18. Глазко В. І. Протистояння професора П. К. Шкварнікова // Вісн. Укр. т-ва генетиків і селекціонерів.—2003.—№ 1.—С. 129—146.
19. Щур Е. Людина, яка знала Мішуріна (останнє інтерв'ю) // Газета «Вечірній Київ».—12 серпня 2004 р.—С. 14.

В. А. Кунах, завідувач відділу генетики клітинних популяцій ІМБіГ НАН України, чл.-кор. НАН України, професор